

**КИБЕРХАВФСИЗЛИК ҲАМДА ШАХСИЙ МАЪЛУМОТЛАРНИ
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ**

*Ҳуқуқни муҳофаза қилиш
академияси 2-босқич талабаси
Рашидов Суннат Зойид ўғли*

Abstract

Ushbu tezisdan raqamli davrda inson huquqlarini ta'minlash masalalari, xususan, shaxsiy hayot daxlsizligi va kiberxavfsizlik muammolari yoritiladi. Globalizatsiya va texnologik taraqqiyot shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish, saqlash hamda qayta ishlash jarayonini kengaytirib, insonlarning shaxsiy hayotini himoya qilishni murakkablashtirmoqda. Shu bilan birga, kiberjinoyatlar va axborot xurujlari sonining ortishi davlatlar hamda xalqaro tashkilotlar oldiga yangi huquqiy va institutsional choralarni ishlab chiqish vazifasini qo'yimoqda. Tezisdan inson huquqlari umumiy tamoyillari bilan raqamli xavfsizlik o'rtasidagi muvozanat, mavjud xalqaro huquqiy normalar (BMT rezolyutsiyalari, Yevropa Kengashi konvensiyalari va boshqa hujjatlar) hamda milliy qonunchilik tajribalari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli davrda fuqarolarning axborotdan erkin foydalanish huquqi va shaxsiy hayot daxlsizligini uyg'unlashtirishning huquqiy, texnologik va ijtimoiy mexanizmlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: inson huquqlari, raqamli davr, shaxsiy hayot daxlsizligi, kiberxavfsizlik, ma'lumotlarni himoya qilish, kiberjinoyatlar, axborot erkinligi, milliy qonunchilik

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda mavzuga ilmiy yondashuv sifatida analitik, taqqoslama va normativ-huquqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Avvalo, raqamli davrda inson huquqlari, shaxsiy hayot daxlsizligi va kiberxavfsizlik bo'yicha mavjud xalqaro hujjatlar, xususan, BMT rezolyutsiyalari hamda Yevropa Kengashi konvensiyalari tahlil qilindi. Shuningdek, turli davlatlarning milliy qonunchilik tajribalari o'zaro taqqoslandi va ularning amaliyotdagi samaradorligi baholandi. Statistik ma'lumotlar va amaliy holatlar orqali kiberjinoyatlar dinamikasi hamda ularning inson huquqlariga ta'siri o'rganildi. Shu asosda, xalqaro hamkorlik va milliy siyosatni uyg'unlashtirish bo'yicha xulosalar ishlab chiqildi.

Muhokama

So'nggi o'n yilliklarda dunyo misli ko'rilmagan sur'atlar bilan raqamlashtirilmoqda. Internet, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli xizmatlar inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Bu jarayon

iqtisodiy rivojlanish, ta'lim, sog'liqni saqlash, davlat boshqaruvi kabi sohalarda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, raqamli davr inson huquqlari, xususan, shaxsiy hayot daxlsizligi va kiberxavfsizlik masalalarida jiddiy xavf va muammolarni yuzaga chiqarmoqda.

Bugungi kunda insonlarning deyarli barcha faoliyati raqamli maydonga ko'chmoqda: bank xizmatlaridan tortib, ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot, elektron hukumat xizmatlari, onlayn ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari — barchasi shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va qayta ishlashga asoslanadi. Bu esa shaxsiy hayot daxlsizligi masalasini eng dolzarb global muammolardan biriga aylantirmoqda. Masalan, dunyo bo'yicha bir qator davlatlarda fuqarolarning mobil qurilmalari va ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyati hukumat organlari tomonidan kuzatiladi, bu esa insonning erkinlik va maxfiylik huquqlarini cheklashi mumkin. Shu bilan birga, kiberjinoyatchilikning keskin o'sishi, xususan, ma'lumotlarni o'g'irlash, moliyaviy firibgarlik, kiberhujumlar, shaxsni soxtalashtirish kabi holatlar inson xavfsizligini bevosita xavf ostida qoldirmoqda. Kibertahdidlar nafaqat texnologik va moliyaviy zarar keltiradi, balki huquqiy oqibatlarga ham olib keladi. Hakerlik yoki phishing kabi kiberhujumlar jinoyat sifatida qaraladi va qonun oldida javobgarlikni yuzaga chiqaradi. Masalan, biror kompaniya tizimiga ruxsatsiz kirish qilgan shaxs ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin. Ko'plab davlatlarda kiberxavfsizlik qonunlari mavjud bo'lib, ular ma'lumotlarni himoya qilish va kiberjinoyatlar oldini olishga qaratilgan. Misol uchun, maxfiy ma'lumotlarni ruxsatsiz oshkor qilgan shaxs jarimaga tortilishi yoki qamoqqa olinishi mumkin. Shuningdek, xalqaro miqyosda ham kiberhujumlar masalasi ko'rib chiqiladi va hakerlik faoliyati xalqaro qonunlar bilan taqiqlanadi. Kompaniyalar xodimlari kiberxavfsizlik qoidalariga rioya qilmagan taqdirda ichki me'yoriy javobgarlik yuzaga keladi, bu esa moliyaviy va ishga oid oqibatlarga olib keladi.

BMT Bosh Assambleyasi inson huquqlari to'g'risidagi rezolyutsiyalarida "raqamli davrda insonning shaxsiy hayoti daxlsizligini himoya qilish"ni global vazifa sifatida e'tirof etgan. Yevropa Kengashining Budapesht konvensiyasi kiberjinoyatlarga qarshi xalqaro miqyosda hamkorlikni ta'minlashga qaratilgan eng muhim huquqiy hujjatlardan biridir. Shu bilan birga, Yevropa Ittifoqining Umumiy ma'lumotlarni himoya qilish reglamenti (GDPR) shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishning zamonaviy va qat'iy mexanizmlarini joriy etib, ko'plab davlatlarga namuna bo'ldi.

Ammo rivojlanayotgan davlatlarda qonunchilik yetarlicha rivojlanmagan, texnik imkoniyatlar cheklangan va aholining raqamli savodxonligi past darajada qolmoqda. Bu esa inson huquqlarini himoya qilishda katta bo'shliq tug'diradi. Masalan Cambridge Analytica ishi (2018): millionlab foydalanuvchilarning Facebook'dagi ma'lumotlari siyosiy maqsadlarda ruxsatsiz ishlatilgani shaxsiy hayot daxlsizligiga

bo'lgan ishonchni keskin pasaytirdi. Estoniya 2007 yildagi kiberhujumlar: davlat infratuzilmasiga uyushtirilgan keng ko'lamli kiberxuruj milliy xavfsizlik va kiberhimoyaning naqadar muhimligini ko'rsatdi. AQSh va Xitoy o'rtasidagi kiberrazvedka mojarolari: davlatlar o'rtasida kiberxavfsizlik xalqaro diplomatiya va xavfsizlikning asosiy elementiga aylanganini isbotlaydi.

Raqamli davrda inson huquqlarini himoya qilish nafaqat huquqiy, balki texnologik va ijtimoiy choralarni ham talab etadi.

1. Huquqiy mexanizmlar: xalqaro standartlarga mos qonunchilikni yaratish, kiberjinoyatlarga qarshi kurashda davlatlararo hamkorlikni kuchaytirish.

2. Texnologik himoya: shifrlash (encryption), kiberxavfsizlik infratuzilmalari, sun'iy intellekt asosida tahdidlarni oldindan aniqlash.

3. Ijtimoiy yondashuv: fuqarolarning raqamli savodxonligini oshirish, shaxsiy ma'lumotlarni muhofaza qilish madaniyatini rivojlantirish.

4. Davlat va xususiy sektor hamkorligi: IT kompaniyalar, davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida ochiq hamkorlik.

Inson huquqlari umumiy tamoyillari xalqaro huquqning eng muhim manbalaridan hisoblanadi. 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida har bir insonning shaxsiy hayoti, oilasi va yozishmalari daxlsizligi ta'minlanishi kerakligi belgilangan. Shuningdek, 1966-yilgi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 17-moddasida "hech kimning shaxsiy va oilaviy hayoti, uy-joyi yoki yozishmalari o'zboshimchalik bilan aralashuvdan himoyasiz qolmasligi" aniq ko'rsatib o'tilgan. XXI asrda ushbu tamoyillarni raqamli davrga moslashtirish dolzarb vazifaga aylandi. BMTning 2013-yildagi rezolyutsiyasida shaxsiy hayot daxlsizligi internetda ham ta'minlanishi kerakligi alohida ta'kidlandi. 2021-yilda esa BMT Inson huquqlari kengashi "raqamli davrda inson huquqlarini himoya qilish" bo'yicha yangi mexanizmlar ishlab chiqish zarurligini qayd etdi. Shu bilan birga, Yevropa Ittifoqining GDPR reglamenti raqamli xavfsizlik bo'yicha ilg'or tajriba sifatida qabul qilinib, ko'plab davlatlar uchun model vazifasini bajarmoqda. Bu reglament shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va foydalanish bo'yicha qat'iy qoidalarni joriy etib, fuqarolarga o'z ma'lumotlarini nazorat qilish imkoniyatini beradi.

O'zbekiston ham raqamli xavfsizlik va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish borasida qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. 2019-yilda qabul qilingan "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonun fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlarini yig'ish va qayta ishlash tartibini belgilab berdi. Bundan tashqari, 2020-yilda "Kiberxavfsizlik strategiyasi" qabul qilinib, davlat organlari, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati hamkorligida milliy kiberxavfsizlik tizimini shakllantirish maqsad qilingan. Amaliyotda esa muammolar mavjud: aholining katta qismi raqamli savodxon

emas, shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish madaniyati past darajada. Shu sababli, nafaqat qonunchilik, balki ta'lim va ijtimoiy ongni oshirish masalalari ham dolzarbdir.

Xalqaro tashkilotlar ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda dunyo bo'yicha kiberjinoyatlar oqibatida ko'rilgan zarar 8 trillion AQSh dollaridan oshgan. Bu raqam 2025-yilga kelib 10 trillion dollardan oshishi prognoz qilinmoqda. Shu bilan birga, kiberjinoyatlar nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va siyosiy xavfsizlikka ham tahdid solmoqda. Pew Research Center (2022) tadqiqotiga ko'ra, internet foydalanuvchilarining 72 foizi o'z ma'lumotlarining noto'g'ri ishlatilishidan xavotir bildirgan. Bu raqam fuqarolarning shaxsiy hayot daxlsizligiga bo'lgan ishonchi tobora pasayib borayotganidan dalolat beradi. So'nggi yillarda ko'plab olimlar raqamli xavfsizlik va inson huquqlari masalasini keng tadqiq etmoqda. Masalan, amerikalik huquqshunos D. Solove shaxsiy hayotni "raqamli davrning eng zaif qadriyati" deb atagan. Britaniyalik tadqiqotchi Sh. Zuboff esa "Kuzatuv kapitalizmi" nazariyasida yirik texnologik kompaniyalar foydalanuvchi ma'lumotlarini iqtisodiy resurs sifatida ekspluatatsiya qilayotganini ochib bergan. Bu qarashlar shaxsiy hayot daxlsizligi nafaqat huquqiy, balki iqtisodiy va siyosiy jihatdan ham dolzarb muammo ekanini ko'rsatadi.

Raqamli davrda inson huquqlarini ta'minlashning samarali yechimlari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

1. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish. Kiberjinoyatlar chegaradan oshib o'tadigan hodisa bo'lgani sababli, davlatlararo hamkorlik va umumiy standartlar ishlab chiqish muhim.

2. Milliy qonunchilikni takomillashtirish. Har bir davlat o'z fuqarolarining shaxsiy hayotini himoya qilish uchun qat'iy qonunlar joriy etishi va ularni amalda qo'llashi lozim.

3. Texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish. Sun'iy intellekt asosida xavflarni oldindan aniqlash, blokcheyn texnologiyasi yordamida ma'lumotlarni himoyalash kabi innovatsion yondashuvlar keng tatbiq etilishi zarur.

4. Fuqarolarning raqamli savodxonligini oshirish. Bu nafaqat davlat siyosati, balki ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalarining ham ustuvor vazifasi bo'lishi kerak.

5. Korporativ mas'uliyatni kuchaytirish. IT kompaniyalar foydalanuvchilar ma'lumotlarini adolatli va shaffof tarzda ishlatishi, bu borada ochiqlikni ta'minlashi shart.

Xulosa

Raqamli davr shubhasiz insoniyat taraqqiyotiga ulkan imkoniyatlar yaratmoqda: tezkor axborot almashinuvi, elektron hukumat, sun'iy intellekt asosida xizmatlar, xalqaro savdo va ta'limning global integratsiyasi — bularning barchasi jamiyatning rivojlanishiga bevosita ta'sir qilmoqda. Biroq bu jarayonning ikkinchi tomoni ham

mavjud. Texnologiyalar rivoji ortidan inson huquqlari, shaxsiy hayot daxlsizligi va kiberxavfsizlik masalalari dolzarb muammoga aylandi.

Bugungi kunda insonlarning deyarli barcha faoliyati raqamli maydonda qayd etilmoqda. Bu esa davlat organlari, yirik texnologik kompaniyalar va kiberjinoyatchilar tomonidan ma'lumotlarni nazoratsiz yig'ish va ulardan turli maqsadlarda foydalanish xavfini kuchaytirmoqda. Shu bois raqamli davrda inson huquqlarini himoya qilish oddiy huquqiy masala emas, balki global miqyosdagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy muammo sifatida qaralishi lozim.

Xalqaro miqyosda bir qator tashabbuslar amalga oshirilmoqda: BMT rezolyutsiyalari, Yevropa Ittifoqining GDPR reqlamenti, Yevropa Kengashining Budapesht konvensiyasi shaxsiy hayotni himoya qilishning huquqiy asoslarini shakllantirmoqda. Shu bilan birga, Estoniya, AQSh, Xitoy, Janubiy Koreya kabi davlatlarning amaliy tajribasi kiberxavfsizlik siyosatini shakllantirishda muhim o'rnak bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekiston ham bu borada muayyan qadamlar tashladi — shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish qonuni va milliy kiberxavfsizlik strategiyasi qabul qilindi. Biroq amaliyotda bu mexanizmlar to'liq ishlashi uchun hali ko'p ishlar bajarilishi kerak.

Kelib chiqayotgan muammolarni hal etish uchun bir nechta yo'nalishda harakat zarur:

Huquqiy jihatdan — milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish, davlatlararo hamkorlikni kuchaytirish;

Texnologik jihatdan — shifrlash, blokcheyn va sun'iy intellekt asosidagi ilg'or xavfsizlik tizimlarini joriy qilish;

Ijtimoiy jihatdan — fuqarolarning raqamli savodxonligini oshirish, shaxsiy ma'lumotlarni muhofaza qilish madaniyatini kengaytirish;

Institutsional jihatdan — davlat organlari, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati o'rtasida ochiq hamkorlikni ta'minlash.

Xulosa qilib aytganda, raqamli davrda inson huquqlarini ta'minlash uchun huquqiy mexanizmlar, texnologik innovatsiyalar va ijtimoiy ong uyg'unlashgan holda harakat qilishi zarur. Aks holda, texnologiyalar taraqqiyoti inson erkinligi va shaxsiy hayot daxlsizligini cheklovchi omilga aylanishi mumkin. Mazkur tadqiqot shaxsiy hayot daxlsizligi va kiberxavfsizlik masalalariga kompleks yondashuv orqali yechimlar ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, uning natijalari nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.